

Dialog z judaizmem w nauczaniu papieża Franciszka

Dialogue with Judaism in the teaching of pope Francis

Sylwia Górzna

sylwiagorzna@wp.pl

Akademia Pomorska w Słupsku

Absolwentka Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, specjalizacja: politologia (międzynarodowe stosunki polityczno-gospodarcze) oraz dziennikarstwo (komunikacja społeczna); rozprawę doktorską (*Polityczny wymiar dialogu Kościoła katolickiego z islamem i judaizmem w okresie pontyfikatu Jana Pawła II*) napisała pod kierunkiem imama prof. dra hab. Selima Chazbijewicza.

Od 13 marca 2013 roku posługę Biskupa Rzymu pełni Franciszek¹. Papież kontynuuje dzieło swoich poprzedników, m.in. Jana Pawła II² i Benedykta XVI, a także Soboru Watykańskiego II, podczas którego dokonała się przebudowa nastawienia Kościoła katolickiego do wyznawców innych religii (w tym do wyznawców judaizmu) oraz dialogu międzyreligijnego. Ten rodzaj dialogu oznacza „spotkanie przeciwnych stron w celu znalezienia wspólnej płaszczyzny porozumienia dla stworzenia lepszej perspektywy oraz atmosfery pokojowej koegzystencji”³.

¹ J.M. Bergoglio, „L'Osservatore Romano” [dalej: „ORP”], nr 5, 2013, s. 4-5.

² Zob. S. Górzna, *Kontekst polityczny dialogu Jana Pawła II z judaizmem i islamem na świecie*, [w:] T. Tökölyová, A. Modrzejewski (red.), *Current Issues of Society and Politics*, Tbilisi 2012, s. 159-172.

³ D.H. Aslan, *Koncepcja dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego w islamie*, [w:] M. Lewicka, Cz. Łapicz (red.), *Dialog chrześcijańsko-muzułmański. Klucz do wspólnej*

Dialog międzyreligijny może przybierać różne formy: 1) dialogu życia (codzienności), polegającego na życzliwych kontaktach chrześcijan z niechrześcijanami w ich środowiskach zamieszkania, pracy, nauki; 2) dialogu społecznego zaangażowania (dział), dotyczącego współpracy wyznawców różnych religii na płaszczyźnie humanitarnej, społecznej, ekonomicznej i politycznej dla wzmocnienia braterstwa; 3) dialogu religijnego doświadczenia (modlitwy), polegającego na „współuczestnictwie” w doświadczeniu modlitwy kierowanej do Boga przez drugiego człowieka; 4) dialogu intermonastycznego, w który są zaangażowani mnisi różnych tradycji religijnych; 5) dialogu specjalistów (doktrynalnego), w którym przedstawiciele religii, przywódcy, teologowie, filozofowie kultury podejmują refleksje nad kwestiami doktryny, moralności, kultu, instytucji religijnych⁴. W dokumentach i przemówieniach papieża Franciszka odnaleźć można odniesienia do trzech form tego rodzaju dialogu: życia (codzienności), społecznego zaangażowania (dział) oraz religijnego doświadczenia (modlitwy).

Podobnie jak poprzednicy, papież Franciszek proponuje wyznawcom innych religii koncepcję polityki konsensu (porozumienia osiągniętego głównie poprzez dialog) oraz koncepcję niestosowania przemocy (polityka *non-violence*) na korzyść pokojowych środków w celu przewycięzania m.in. fundamentalizmu religijnego, stanowiącego przeszkodę dla dialogu międzyreligijnego⁵.

Zjawisko fundamentalizmu w judaizmie jest mniej znane niż w islamie, ponieważ nie rości sobie pretensji do miana światopoglądu uniwersalistycznego. W założeniu dotyczy tylko społeczeństwa żydowskiego, jednak jego zwolennicy wpływają na całą żydowską politykę bliskowschodnią oraz odgrywają znaczącą rolę w Stanach Zjednoczonych⁶. Cechą fundamentalizmów religijnych jest zachęcanie do przemocy, dyskredytacja praw obywatelskich, wolności, demokracji, nienawiść do drugiego człowieka i innej kultury⁷.

Papież Franciszek wielokrotnie nawiązywał do znaczenia Soboru Watykańskiego II oraz dokumentów soborowych, m.in. do

---

przyszłości, Toruń 2012, s. 45; zob. E. Brunner-Traut (red.), *Pięć wielkich religii świata*, tłum. J. Doktor, Warszawa 1996³.

⁴ S. Górzna, *Dzieci Abrahama. Dialog Kościoła katolickiego z islamem i judaizmem w Polsce w okresie pontyfikatu Jana Pawła II*, Słupsk 2013, s. 27-31; też, *The Political Dimension of Interreligious Dialogue During the Pontificate of John Paul II*, „Społeczeństwo i Polityka. Pismo edukacyjne”, nr 4, 2013, s. 144-145.

⁵ *Taż*, *Dzieci Abrahama...*, dz. cyt., s. 67.

⁶ M. Moch, *Sen o potędze*, „Tygodnik Powszechny”, nr 26, 2003, s. 7.

⁷ R.S. Czarnecki, *Fala fundamentalizmu*, „Dziś”, nr 7, 2007, s. 66.

Deklaracji o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate* (DRN)⁸. Na szczególną uwagę zasługuje nr 4 tej deklaracji, poruszający bolesną kwestię antysemityzmu i wyznający współwinę ludzi Kościoła, który

„[...] oplakuje – nie z pobudek politycznych, ale pod wpływem religijnej miłości ewangelicznej – akty nienawiści, prześladowania, przejawy antysemityzmu, które kiedykolwiek i przez kogokolwiek kierowane były przeciw Żydom” (nr 4).

Ta część DRN traktuje także o różnorodnych i głębokich związkach istniejących między Kościołem katolickim a narodem żydowskim oraz przeciwstawia się obarczaniu odpowiedzialnością narodu żydowskiego jako całości czy przedstawicieli żyjących współcześnie za śmierć Jezusa Chrystusa.

Kardynał Jorge Bergoglio, jeszcze zanim został papieżem, wziął udział w obchodach święta Chanuka razem z argentyńskimi Żydami w synagodze w Buenos Aires w 2012 roku. Wcześniej odwiedził również synagogi podczas Rosz Haszana (żydowskiego Nowego Roku)⁹.

Należy zaznaczyć, że kard. Bergoglio miał silne powiązania z lokalną społecznością żydowską. Wywiad-rzeka pt. *W niebie i na ziemi*¹⁰, który z przyszłym papieżem przeprowadził naczelnny rabin Buenos Aires, Abraham Skórka, świadczy o jego otwartości na wyznawców innych religii.

Gdy w 1994 roku terroryści zabili 85 osób i ranili 300 w zamachu bombowym na Centrum Żydowskie w Buenos Aires, kard. Bergoglio solidaryzował się z lokalną społecznością żydowską¹¹. Rabin David Rosen, międzynarodowy dyrektor do spraw międzyreligijnych Amerykańskiego Komitetu Żydowskiego w Waszyngtonie, stwierdził,

⁸ Treść tego dokumentu zob. J. Groblicki, E. Florkowski (red.), *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski*, Poznań 1986, s. 516-532; zob. S. Górzna, *Dyskurs katolicko-żydowski w dobie nowożytnej*, „Słupskie Studia Historyczne”, t. 18, 2012, s. 295-305; też, *Polityczny oddźwięk Deklaracji o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich „Nostra aetate”*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, nr 1, 2015, s. 191-203.

⁹ *Papież Franciszek świętował Chanukę z Żydami*, <http://izrael.org.il/christian/3277-papiez-franciszek-chanuka-w-synagodze-buenos-aires.html> [dostęp: 16.10.2015].

¹⁰ Zob. J.M. Bergoglio, A. Skórka, *W niebie i na ziemi*, tłum. M. Szafranska-Brandt, Kraków 2013; H. Kasimow, J. Merkle, *Interfaith Affinity*, „America”, t. 211, nr 12, 2014, s. 24.

¹¹ *Briefly Noted*, „Christian Century”, t. 130, nr 15, 2013, s. 17.

że „był otwarty nie tylko w swoim potępieniu czynu, ale w swojej solidarności ze społecznością żydowską”¹².

Już w dniu swego wyboru papież Franciszek przesłał do Głównego Rabina Rzymu, Riccarda Di Segni, telegram, w którym czytamy m.in.:

„Ufamy w opiekę Najwyższego, mam nadzieję, że będę mógł przyczynić się do postępów w rozwoju relacji między Żydami i katolikami, który zapoczątkował Sobór Watykański II, w duchu odnowionej współpracy i służby światu, który aby coraz bardziej mógł być zgodny z wolą Stwórcy”¹³.

1. Dokumenty papieża

Dnia 5 lipca 2013 roku została zaprezentowana pierwsza encyklika papieża Franciszka *Lumen fidei*. Dokument dzieli się na wstęp i cztery rozdziały. Rozdział I, *Myśmy uwierzyli miłości*, odwołuje się do wiary patriarchy Abrahama oraz Narodu Wybranego. Wierze Izraela zostały poświęcone paragrafy od 12 do 14. W paragrafie 12 czytamy:

„Historia ludu Izraela w Księdze Wyjścia kontynuuje drogę wiary Abrahama. Wiara rodzi się ponownie z pierwotnego daru: Izrael otwiera się na działanie Boga, który pragnie go wyzwolić z jego nędzy. Wiara wezwana jest do długiej wędrówki, by móc adorować Pana na Synaju i objąć w posiadanie ziemię obiecaną. Miłość Boża ma rysy ojca niosącego syna przez całą drogę (por. Pwt 1,31). Wyznanie wiary Izraela przyjmuje kształt opowiadania o dobrodziejstwach Boga, o Jego działaniu, by wyzwolić lud i go prowadzić (por. Pwt 26,5-11), a opowiadanie to naród przekazuje z pokolenia na pokolenie. Światło Boże świeci dla Izraela przez czyny dokonane przez Pana, wspomniane i wyznawane w sprawowaniu kultu, przekazywane dzieciom przez rodziców”¹⁴.

Pierwsza adhortacja apostolska papieża Franciszka *Evangelii gaudium*, ogłoszona 24 listopada 2013 roku, została poświęcona m.in. dialogowi międzyreligijnemu. Rozdział IV, *Społeczny wymiar*

¹² D. Agren, *Friendship Began with Soccer, Led to Improved Catholic-Jewish Ties*, „National Catholic Reporter”, t. 49, nr 12, 2013, s. 18.

¹³ Franciszek, *Telegram Papieża do Głównego Rabina Rzymu*, „ORP”, nr 5, 2013, s. 5.

¹⁴ Tenże, *Encyklika Lumen fidei do biskupów, prezbiterów i diakonów, do osób konsekrowanych i do wszystkich świeckich o wierze*, Kraków 2013, s. 17.

ewangelizacji, podejmują problematykę relacji z judaizmem. W punkcie 249 papież zauważa:

„Bóg nadal działa w narodzie Starego Przymierza i sprawia, że rodzą się skarby mądrości wypływające z jego spotkania ze Słowem Bożym. Dlatego również Kościół się wzbogaca, gdy przyjmuje wartości judaizmu. Chociaż niektóre przekonania chrześcijańskie są nie do przyjęcia przez judaizm, a Kościół nie może wyrzec się głoszenia Jezusa jako Pana i Mesjasza, istnieje bogata komplementarność, pozwalająca nam czytać razem teksty Biblii hebrajskiej i pomagać sobie nawzajem w studiowaniu bogactwa Słowa, jak również dzielić wiele przekonań etycznych i wspólną troskę o sprawiedliwość i rozwój ludów”¹⁵.

Jest to wyraźne odniesienie do form dialogu międzyreligijnego: dialogu życia oraz dialogu dzieł.

W specjalnym Liście do Chrześcijan na Bliskim Wschodzie *Nie jesteście sami* z 21 grudnia 2014 roku papież Franciszek podkreślił m.in. znaczenie dialogu międzyreligijnego i jego form – dialogu życia oraz dialogu dzieł:

„Wasz wysiłek współpracy z ludźmi innych religii, z wyznawcami judaizmu i muzułmanami, jest kolejnym znakiem Królestwa Bożego. Dialog międzyreligijny jest tym bardziej konieczny, im sytuacja jest trudniejsza. Nie ma innej drogi. Dialog opierający się na postawie otwartości w prawdzie i miłości jest także najlepszym antidotum na pokusę fundamentalizmu religijnego, będącego zagrożeniem dla wyznawców wszystkich religii. Dialog jest równocześnie służbą sprawiedliwości i niezbędnym warunkiem tak upragnionego pokoju”¹⁶.

W bulli ogłaszającej Nadzwyczajny Jubileusz Miłosierdzia *Misericordiae Vultus* (11 kwietnia 2015 roku) Ojciec Święty Franciszek zwraca uwagę, że miłosierdzie Boże jest tematem łączącym chrześcijan z wyznawcami judaizmu oraz islamu:

„Miłosierdzie ma charakter przekraczający granice Kościoła. Łączy nas ono z judaizmem i z islamem, które uważają miłosierdzie za jeden z najistotniejszych przymiotów Boga. Izrael

¹⁵ Tenże, *Adhortacja apostolska Evangelii gaudium. O głoszeniu Ewangelii we współczesnym świecie*, Kraków 2013, s. 133.

¹⁶ Tenże, *Nie jesteście sami*, „ORP”, nr 1, 2015, s. 37.

jako pierwszy otrzymał to objawienie, które trwa w historii jako początek niezmiernego bogactwa, którym należy dzielić się z ludzkością. [...] Stronice Starego Testamentu przesycone są miłością, ponieważ opowiadają o dziełach, których Pan dokonał dla swojego ludu w najtrudniejszych momentach jego historii” (nr 23)¹⁷.

2. Przesłania, przemówienia i homilie

Papież Franciszek spotkał się z przedstawicielami chrześcijańskich Kościołów i wspólnot oraz innych religii (20 marca 2013 roku). Podczas przemówienia zwrócił się do przedstawicieli narodu żydowskiego,

„[...] z którym łączy nas szczególna więź duchowa, ponieważ, jak stwierdza Sobór Watykański II: «Kościół Chrystusowy uznaje [...], że początki jego wiary i wybrania, stosownie do zbawczego misterium Boga, znajdują się już u patriarchów, Mojżesza i proroków» (deklaracja *Nostra aetate*, 4). Dziękuję za waszą obecność i jestem przekonany, że z pomocą Najwyższego będziemy mogli owocnie kontynuować braterski dialog, jakiego pragnął Sobór (por. tamże), a który faktycznie był prowadzony, przynosząc niemało owoców, zwłaszcza w ostatnich dziesięcioleciach”¹⁸.

Podczas audiencji dla korpusu dyplomatycznego akredytowanego przy Stolicy Apostolskiej (22 marca 2013 roku) papież Franciszek wygłosił przemówienie, w którym wezwał m.in. do budowania mostów z Bogiem i między ludźmi, do zintensyfikowania dialogu między różnymi religiami, w tym z judaizmem. Podkreślił:

„Nie jest bowiem możliwe budowanie mostów między ludźmi, kiedy zapomina się o Bogu. Ale również na odwrót – nie można żyć w prawdziwej więzi z Bogiem, ignorując innych”¹⁹.

Podczas pierwszego oficjalnego spotkania z żydowską delegacją w dniu 24 czerwca 2013 roku Ojciec Święty Franciszek potwierdził potępienie antysemityzmu przez Kościół katolicki oraz zapewnił, że

¹⁷ Tenże, *Misericordiae Vultus. Bulla ogłaszająca Nadzwyczajny Jubileusz Miłosierdzia*, „ORP”, nr 5, 2015, s. 14.

¹⁸ Tenże, *Z przyjaźnią i szacunkiem*, „ORP”, nr 5, 2013, s. 22.

¹⁹ Tenże, *Działajcie na rzecz budowania pokoju*, „ORP”, nr 5, 2013, s. 27.

relacje katolicko-żydowskie będą jeszcze bardziej pogłębiane. Przyjmując członków Międzynarodowego Komitetu Żydowskiego ds. Konsultacji Międzyreligijnych, powiedział stanowczo: „Ze względu na nasze wspólne korzenie chrześcijanin nie może być antysemitą!”²⁰

Ojciec Święty Franciszek ustanowił sobotę 7 września 2013 roku dniem postu i modlitwy o pokój w Syrii i na całym świecie. W spotkaniu uczestniczyli wyznawcy judaizmu. W łączności z papieżem modlono się m.in. w rzymskiej synagodze²¹. W homilii wygłoszonej podczas czuwania na Placu św. Piotra Ojciec Święty wezwał do modlitwy o pokój, a zatem do dialogu religijnego doświadczenia:

„Bracia i siostry, przebaczenie, dialog, pojednanie są słowami pokoju: w umiłowanej Syrii, na Bliskim Wschodzie, na całym świecie! Módlmy się tego wieczoru o pojednanie i pokój, pracujmy na rzecz pojednania i pokoju i stańmy się wszyscy, w każdym środowisku, ludźmi pojednania i pokoju! Niech tak się stanie”²².

Dnia 11 września 2013 roku we włoskim dzienniku „La Repubblica” został opublikowany list papieski do Eugenia Scalfariego, założyciela tej gazety. Na łamach dziennika, w dwóch artykułach napisanych 7 lipca i 7 sierpnia 2013 roku, zadał on papieżowi kilka pytań. Znamienne są słowa tego listu w odniesieniu do wyznawców judaizmu. Czytamy w nim:

„Pyta mnie Pan również, na zakończenie swojego pierwszego artykułu, co można powiedzieć braciom Żydom na temat obietnicy, którą uczynił im Bóg: czy okazała się ona całkiem zwodnicza? Jest to – proszę mi wierzyć – pytanie, które ma dla nas, chrześcijan, radykalne znaczenie, ponieważ z pomocą Boga, przede wszystkim począwszy od Soboru Watykańskiego II, odkryliśmy na nowo, że naród żydowski jest dla nas wciąż świętym korzeniem, z którego wyrósł Jezus. Ja również, w przyjaźni z braćmi Żydami, którą przez te lata pielęgnowałem w Argentynie, wielokrotnie zadawałem pytania Bogu w modlitwie, zwłaszcza wtedy, gdy na myśl i pamięć nasuwały się straszliwe doświadczenia Szoah. Mogę Panu powiedzieć, podobnie jak Paweł Apostoł, że Bóg nigdy nie przestał być

²⁰ *Briefly Noted...*, art. cyt., s. 17.

²¹ *Modlitwa papieża Franciszka o pokój w Syrii i całym świecie*, „ORP”, nr 10, 2013, s. 4.

²² *Franciszek, Niech umilknie zgiełk oręża!*, „ORP”, nr 10, 2013, s. 8.

wierny przymierzu zawartemu z Izraelem i że pośród straszliwych prób tych stuleci Żydzi zachowali swoją wiarę w Boga. I za to nigdy nie będziemy im wystarczająco wdzięczni, jako Kościół, ale także jako ludzkość”²³.

W homilii podczas Mszy Świętej na placu przed Bazyliką św. Franciszka w Asyżu (4 października 2013 roku) papież apelował o zakończenie konfliktów zbrojnych, wskazując wyznawcom różnych religii na koncepcję niestosowania przemocy:

„[...] niech ustaną konflikty zbrojne, które plamią krwią ziemię, niech ucichnie broń, a nienawiść niech wszędzie ustąpi miejsca miłości, zniewaga przebaczeniu, a niezgoda jedności. Usłyszymy wołanie tych, którzy płaczą, cierpią i umierają z powodu przemocy, terroryzmu czy wojny – w Ziemi Świętej, tak bardzo umiłowanej przez św. Franciszka, w Syrii, na całym Bliskim Wschodzie, na całym świecie”²⁴.

Dla upamiętnienia 70. rocznicy deportacji rzymskich Żydów (16 października 1943 roku) do obozu zagłady w Auschwitz papież Franciszek spotkał się w dniu 11 października 2013 roku z głównym rabinem Rzymu Riccardem Di Segnim, a także z przedstawicielami rzymskiej gminy żydowskiej. Podczas audiencji podkreślił:

„Paradoksalnie wspólna tragedia, jaką była wojna, nauczyła nas wędrować razem. Za parę dni będziemy upamiętniać 70. rocznicę deportacji Żydów rzymskich. Będziemy wspominać i modlić się za tak liczne niewinne ofiary ludzkiego barbarzyństwa, za ich rodziny. Będzie to również okazją do podtrzymywania zawsze naszej czujności, ażeby nie ożyły na nowo, pod żadnym pozorem, nietolerancja i antysemityzm w jakiegokolwiek formie – w Rzymie ani gdzie indziej na świecie. Mówiłem to już przy innych okazjach i chciałbym powtórzyć teraz: jest sprzecznością, aby chrześcijanin był antysemitą. Jego korzenie w pewnej mierze są żydowskie. Chrześcijanin nie może być antysemitą!”²⁵.

W przesłaniu z okazji 70. rocznicy deportacji rzymskich Żydów do obozów zagłady czytamy m.in.:

„Dzisiejszą uroczystość upamiętniającą można zatem określić jako *memoria futuri*, apel do nowych pokoleń, aby nie

²³ Franciszek, *Porozmawiajmy o wierze*, „ORP”, nr 11, 2013, s. 46, 48.

²⁴ Tenże, *Franciszku, naucz nas miłości i pokoju*, „ORP”, nr 11, 2013, s. 13.

²⁵ Tenże, *O świat wolny od antysemityzmu*, „ORP”, nr 12, 2013, s. 15.

bagatelizowały własnego życia, aby nie dawały się pociągnąć ideologiom, aby nigdy nie usprawiedliwiały napotkanego zła, aby nie zmniejszały czujności wobec antysemityzmu i rasizmu wszelkiego pochodzenia. Ufam, że dzięki inicjatywom takim jak ta będą mogły zacieśniać się i umacniać sieci przyjaźni i braterstwa między Żydami i katolikami w tym naszym umiłowanym mieście – Rzymie”²⁶.

W dniu 24 października 2013 roku papież przyjął w Sali Klementyńskiej 60-osobową delegację z Centrum Szymona Wiesenthala, międzynarodowej organizacji żydowskiej, mającej na celu obronę praw człowieka, zachowanie pamięci o Holocauście, wychowanie społeczeństwa do kultury spotkania i poszanowania. Podczas audyencji papież wygłosił przemówienie, w którym uwypuklił znaczenie poszanowania praw człowieka, w tym prawa do wolności religijnej:

„[...] z problemem nietolerancji trzeba się zmierzyć w jego całości: tam, gdzie jakakolwiek mniejszość jest prześladowana i spychana na margines z powodu swoich przekonań religijnych czy ze względu na przynależność etniczną, zagrożone jest dobro całego społeczeństwa, i wszyscy powinniśmy czuć, że to nas dotyczy”²⁷.

Podczas audyencji dla korpusu dyplomatycznego w dniu 13 stycznia 2014 roku papież wyraził zaniepokojenie napięciami w regionie m.in. Bliskiego Wschodu. Podkreślił:

„[...] jest rzeczą pozytywną wznowienie rokowań pokojowych między Izraelczykami a Palestyńczykami, i życzę, aby obie strony stanowczo podjęły, przy wsparciu wspólnoty międzynarodowej, odważne decyzje, by znaleźć sprawiedliwe i trwałe rozwiązanie konfliktu, którego zakończenie jest coraz bardziej konieczne i pilne”²⁸.

Z papieskiego przemówienia po raz kolejny można odczytać koncepcję niestosowania przemocy oraz polityki konsensu.

W dniu 13 lutego 2014 roku delegacja Amerykańskiego Komitetu Żydowskiego (AJC) spotkała się z papieżem Franciszkiem w Watykanie. Ojciec Święty stwierdził, że dwie społeczności, chrześcijańska

²⁶ Tenże *Przestanie z okazji 70. rocznicy deportacji Żydów rzymskich do obozów zagłady*, „ORP”, nr 12, 2013, s. 16-17.

²⁷ Tenże, *Budujmy mosty między naszymi kulturami*, „ORP”, nr 12, 2013, s. 26.

²⁸ Tenże, *Główną drogą pokoju jest dialog*, „ORP”, nr 2, 2014, s. 17.

i żydowska, muszą znaleźć sposoby współpracy na rzecz „bardziej sprawiedliwego i braterskiego świata”, w szczególności przez służbę ubogim, zmarginalizowanym i cierpiącym²⁹, a zatem na rzecz dialogu dzieł.

W wywiadzie opublikowanym 13 czerwca 2014 roku dla hiszpańskiego dziennika „La Vanguardia” papież Franciszek, podkreślając bliskie więzi między chrześcijaństwem a judaizmem, powiedział, że „wewnątrz każdy chrześcijanin jest Żydem”³⁰.

W dniu 15 czerwca 2014 roku papież udał się do rzymskiej dzielnicy Zatybrze na spotkanie ze Wspólnotą św. Idziego, która zajmuje się ubogimi i chorymi oraz krzewi dialog ekumeniczny i międzyreligijny. Na progu placu Bazyliki Najświętszej Maryi Panny na Zatybrzu oczekiwała na papieża delegacja rzymskiej gminy żydowskiej z jej przewodniczącym Riccardem Pacificim na czele. W przemówieniu Ojciec Święty podkreślił:

„Potrzeba więcej modlitwy i więcej dialogu – jest to konieczne. Świat dusi się bez dialogu. Jednak dialog jest możliwy tylko wtedy, gdy punktem wyjścia jest własna tożsamość! Ja nie mogę udawać, że mam inną tożsamość, aby prowadzić dialog. Nie, w ten sposób nie można prowadzić dialogu. Moja tożsamość jest taka, ale prowadzę dialog, ponieważ jestem człowiekiem, ponieważ jestem mężczyzną, jestem kobietą, a mężczyzna i kobieta mają tę możliwość prowadzenia dialogu, nie negocjując własnej tożsamości. Bez dialogu świat się dusi: dlatego wy także przyznajcie się do szerzenia przyjaźni między religiami”³¹.

Dnia 26 czerwca 2014 roku, podczas audiencji dla uczestników dorocznej sesji plenarnej przedstawicieli katolickich organizacji charytatywnych, należących do Zgromadzenia Dzieł Pomocy Kościołom Wschodnim (ROACCO) i Kongregacji dla Kościołów Wschodnich, papież nawiązał m.in. do podróży do Ziemi Świętej (zostanie ona omówiona w dalszej części artykułu). Powiedział wówczas:

„Moja pielgrzymka napełniła mnie wielką otuchą, a także dodała mi odwagi i odnowiła poczucie odpowiedzialności za czynienie postępów na drodze do pełnej jedności wszystkich chrześcijan oraz w dialogu międzyreligijnym”³².

²⁹ *News Briefs*, „America”, t. 210, nr 7, 2014, s. 10.

³⁰ J. McKenna, *‘Inside Every Christian is a Jew’*, „Christian Century”, t. 131, nr 14, 2014, s. 19.

³¹ Franciszek, *Prawdziwą rewolucją jest współczucie*, „ORP”, nr 7, 2014, s. 18, 20.

³² Tenże, *Pokój jest trawą, gdy pielęgnuje go wiele rąk*, „ORP”, nr 7, 2014, s. 11.

W przemówieniu do korpusu dyplomatycznego 12 stycznia 2015 roku Ojciec Święty Franciszek wyraził ubolewanie z powodu trwających konfliktów zbrojnych na Bliskim Wschodzie, wskazując na koncepcję niestosowania przemocy. Nawiązał do majowej pielgrzymki na Bliski Wschód:

„Uczyniliśmy to z wielkim zaangażowaniem wraz z ówczesnym prezydentem Izraela Szimonem Peresem i prezydentem palestyńskim Mahmudem Abbasem, ożywiani ufną nadzieją, że możliwe będzie wznowienie negocjacji między obiema stronami, mające na celu położenie kresu przemocy i znalezienie rozwiązania, które wreszcie pozwoli zarówno narodowi palestyńskiemu, jak i izraelskiemu żyć w pokoju, w wyraźnie określonych i uznanych przez wspólnotę międzynarodową granicach, aby doszło do faktycznego powstania dwóch państw”³³.

20 kwietnia 2015 roku Ojciec Święty Franciszek spotkał się z delegacją Konferencji Rabinów Europejskich, główną organizacją rabiniczną w Europie, skupiającą 700 przełożonych synagog. Delegacja przybyła do Watykanu, aby wyrazić wdzięczność papieżowi za jego poparcie dla wolności religijnej i przeciwdziałania skutkom islamskiego radykalizmu, których doświadczyły żydowskie wspólnoty w Paryżu i Kopenhadze. Rabin Pinchas Goldschmidt z Moskwy, przewodniczący konferencji, wyraził nadzieję, że papież pomoże budować nowe mosty między ludźmi i „wyprowadzić Wschód i Zachód znad krawędzi wojny ku zjednoczonej i pokojowej Europie i światu”³⁴. W odpowiedzi Ojciec Święty nawiązał do obchodów 50-lecia DRN, wyraził też zaniepokojenie powrotem nastrojów antysemickich w Europie oraz przypomniał:

„[...] nasze życie jest darem Bożym i że Bogu powinniśmy się zawierzyć, w Nim pokładać ufność, do Niego zawsze się zwracać. Darem i odpowiedzialnością Żydów i chrześcijan jest przyczynianie się do podtrzymywania żywego zmysłu religijnego u współczesnych ludzi i w naszym społeczeństwie, dając świadectwo o świętości Boga i świętości życia ludzkiego: Bóg jest święty i święte oraz nienaruszalne jest życie, które On dał”³⁵.

³³ Tenże, *Szopka mówi o pokoju i odrzuceniu*, „ORP”, nr 2, 2015, s. 45.

³⁴ Tenże, *Trzeba sprzeciwić się wszelkim przejawom antysemityzmu*, „ORP”, nr 5, 2015, s. 36.

³⁵ Tamże.

3. Podróże apostołskie

Podczas podróży apostołskich papież Franciszek podkreśla m.in. znaczenie dialogu międzyreligijnego oraz jego form na rzecz pokojowego współistnienia, koncepcji polityki konsensu – porozumienia osiągniętego głównie poprzez dialog, a także niestosowania przemocy.

W dniach 24-26 maja 2014 roku Ojciec Święty Franciszek udał się z pielgrzymką do Ziemi Świętej (Amman, Betania, Tel Awiw, Jerozolima). W przemówieniu podczas spotkania z władzami państwowymi w pałacu królewskim w Ammanie powiedział:

„Dziękuję Bogu za to, że mogę odwiedzić Haszymidzkie Królestwo Jordanii, idąc śladami moich poprzedników Pawła VI, Jana Pawła II i Benedykta XVI, i dziękuję Jego Królewskiej Mości Abdullahowi II za serdeczne słowa powitania, mając żywo w pamięci niedawne spotkanie w Watykanie. Słowa powitania kieruję także do członków rodziny królewskiej, rządu i narodu Jordanii, kraju o bogatej historii i wielkim znaczeniu religijnym dla judaizmu, chrześcijaństwa i islamu”³⁶.

W przemówieniu podczas ceremonii powitalnej na lotnisku w Tel Awiwie 25 maja 2014 roku papież nawiązał do relacji między Stolicą Apostolską a państwem Izrael:

„Jak wiecie, przybywam jako pielgrzym po pięćdziesięciu latach od historycznej podróży papieża Pawła VI. Od tamtego czasu wiele się zmieniło w relacjach między Stolicą Apostolską a państwem Izrael: stosunki dyplomatyczne, istniejące między nami już niemal od dwudziestu lat, przyczyniły się do umocnienia dobrych i serdecznych relacji, jak o tym świadczą dwa porozumienia już podpisane i ratyfikowane oraz to, które jest obecnie dopracowywane. W tym duchu kieruję pozdrowienie do całego narodu izraelskiego i życzę, aby spełniły się jego pragnienia pokoju i pomyślności”³⁷.

Tego samego dnia papież spotkał się z Ekumenicznym Patriarchą Konstantynopola, Bartłomiejem I. Podpisano wspólną deklarację, w której wzywa się

³⁶ Tenże, *W poszukiwaniu trwałego pokoju*, „ORP”, nr 6, 2014, s. 5; zob. N.E. Marans, *The Pope Francis Effect and Catholic-Jewish Relations*, „Studies in Christian-Jewish Relations”, t. 10, nr 1, 2015, s. 7-8.

³⁷ Franciszek, *Od marzenia do rzeczywistości*, „ORP”, nr 6, 2014, s. 13.

„wszystkich chrześcijan oraz wyznawców należących do wszystkich tradycji religijnych i wszystkich ludzi dobrej woli do uznania, że czas nagli i zmusza nas do poszukiwania pojednania i jedności rodziny ludzkiej, przy pełnym poszanowaniu słusznych różnic, dla dobra całej ludzkości i przyszłych pokoleń”³⁸.

Następnego dnia, 26 maja, w drodze do Instytutu Pamięci Yad Vashem w Jerozolimie papież zatrzymał się pod pomnikiem ofiar terroryzmu. Oświadczył po hiszpańsku:

„Chcę powiedzieć z wielką pokorą, że terroryzm jest złem! Jest złem w swoich korzeniach i jest złem w swoich skutkach. Jest złem, bo rodzi się z nienawiści, jest złem w swoich skutkach, ponieważ nie buduje, niszczy! Niech wszystkie osoby zrozumieją, że droga terroryzmu nie pomaga! Droga terroryzmu jest zasadniczo zbrodnicza! Modlę się za wszystkie te ofiary i za wszystkie ofiary terroryzmu w świecie. Proszę, nigdy więcej terroryzmu! To ślepy zaulek!”³⁹.

Z kolei przemawiając w Sali Pamięci Ojciec Święty zwrócił się do Boga:

„Pamiętaj o nas w swoim miłosierdziu. Daj nam łaskę wstępu do z powodu tego, co byliśmy w stanie uczynić jako ludzie, abyśmy wstydzieli się tego skrajnego bałwochwalstwa, wzgardzenia naszym ciałem i zniszczenia tego ciała, które ulepiłeś z błota, które ożywiłeś Twoim tchnieniem życia”⁴⁰.

Tego samego dnia papież spotkał się z Naczelnymi Rabinami Izraela. W swoim przemówieniu wspominał m.in.

„[...] o znaczeniu dialogu między Wielkim Rabinatem Izraela a Komisją Stolicy Apostolskiej ds. Kontaktów Religijnych z Judaizmem. Dialog ten, zainspirowany wizytą Ojca Świętego Jana Pawła II w Ziemi Świętej, rozpoczął się w roku 2002 i trwa już dwanaście lat. Myślę z przyjemnością, odnosząc się do *bar micwy* w tradycji żydowskiej – że jest on bliski dojrzałości: ufam, że będzie prowadzony nadal i że ma przed sobą świetlaną przyszłość”⁴¹.

³⁸ Tenże, *Ku pełnej jedności*, „ORP”, nr 6, 2014, s. 16.

³⁹ Tenże, *Kim jesteś, człowieku?*, tamże, s. 21.

⁴⁰ Tamże, s. 22.

⁴¹ Tenże, *Budujemy więzi prawdziwego braterstwa*, „ORP”, nr 6, 2014, s. 22.

Następnie papież złożył kurtuazyjną wizytę prezydentowi Izraela Szimonowi Peresowi. W swoim przemówieniu Ojciec Święty konstatował:

„Należy stanowczo odrzucić to wszystko, co jest sprzeczne z dążeniem do pokoju i naznaczonego szacunkiem współistnienia Żydów, chrześcijan i muzułmanów: uciekanie się do przemocy i terroryzmu, wszelkiego rodzaju dyskryminację ze względów rasowych lub religijnych, roszczenie prawa do narzucania swojego punktu widzenia kosztem praw innych osób, antysemityzm we wszystkich możliwych formach, a także przemoc czy przejawy nietolerancji wobec osób lub miejsc kultu Żydów, chrześcijan i muzułmanów”⁴².

W dniach 28-30 listopada 2014 roku papież odbył podróż apostolską do Turcji. Podczas spotkania z prezydentem i przedstawicielami władz państwowych w pałacu prezydenckim w Ankarze podkreślił, że aby osiągnąć trwałe pokój,

„[...] istotne jest, by obywatele muzułmańscy, Żydzi i chrześcijanie – zarówno w postanowieniach prawa, jak i w ich faktycznej realizacji – cieszyli się takimi samymi prawami i wypełniali te same obowiązki. W ten sposób łatwiej będzie im uznać siebie za braci i towarzyszy drogi, oddalając coraz bardziej nieporozumienia i przyczyniając się do współpracy i porozumienia. Wolność religijna i wolność słowa, skutecznie zagwarantowane wszystkim, będą impulsem do rozkwitu przyjaźni, stając się wymownym znakiem pokoju”⁴³.

W dniach 15-19 stycznia 2015 roku papież odwiedził Filipiny. Dnia 18 stycznia udał się na manilski Uniwersytet św. Tomasza, gdzie spotkał się ze zwierzchnikami głównych religii na Filipinach: buddyzmu, judaizmu, hinduizmu, islamu oraz innych wyznań chrześcijańskich, a następnie z młodzieżą. Ojciec Święty nie odczytał przygotowanego tekstu, ale wygłosił po hiszpańsku przemówienie improwizowane pt. *Bądźcie mężni, nie bójcie się płakać*⁴⁴.

Dnia 6 czerwca papież odbył jednodniową podróż apostolską do Sarajewa, stolicy Bośni i Hercegowiny. Jeszcze przed podróżą, 2 czerwca,

⁴² Tenże, *Budowanie pokoju wymaga poszanowania wolności i godności wszystkich*, „ORP”, nr 6, 2014, s. 23-24.

⁴³ Tenże, *Wierzący zjednoczeni przeciwko fanatyzmowi i fundamentalizmowi*, „ORP”, nr 12, 2014, s. 22.

⁴⁴ Tenże, *Bądźcie mężni, nie bójcie się płakać*, „ORP”, nr 2, 2015, s. 24.

skierował do mieszkańców Sarajewa oraz Bośni i Hercegowiny przesłanie, w którym wyraził radość z planowanej wizyty, wskazując na jej cel:

„Przybędę do was, z Bożą pomocą, aby utwierdzić w wierze katolickich wiernych, aby poprzeć dialog ekumeniczny i międzyreligijny, a zwłaszcza żeby zachęcać do pokojowego współżycia w waszym kraju”⁴⁵.

Papież przybył do Sarajewa około godziny 9.00, gdzie na międzynarodowym lotnisku powitali go m.in. chorwacki członek Prezydium Republiki Dragan Čović, przewodniczący Konferencji Episkopatu i metropolita Vrhbosny-Sarajewa kard. Vinko Puljić, oraz nuncjusz apostolski abp Luigi Pezzuto. Z lotniska Ojciec Święty pojechał do pałacu prezydenckiego, przed którym odbyła się oficjalna ceremonia powitalna. Wzięło w niej udział trzech członków Prezydium Bośni i Hercegowiny: Mladen Ivanić, przedstawiciel Serbów i obecnie przewodniczący Prezydium Republiki, Dragan Čović, reprezentujący Chorwatów, Bakir Izetbegović, przedstawiciel Boszniaków. Następnie papież spotkał się w pałacu prezydenckim z przedstawicielami władz państwowych i episkopatu, z niektórymi zwierzchnikami religijnymi, jak również z członkami korpusu dyplomatycznego. W przemówieniu wygłoszonym po włosku Ojciec Święty nawiązał do krwawych konfliktów zbrojnych XX wieku w Sarajewie. Wskazał również na obecne od wieków na tym obszarze wspólnoty wyznające różne religie. Odniósł się do struktury architektonicznej Sarajewa, w której zabudowie znajdują się w bliskiej odległości od siebie synagogi, kościoły i meczety. Papież przypomniał też historyczną wizytę Jana Pawła II w Sarajewie w 1997 roku. Konstatował:

„Na tej ziemi pokój i zgoda między Chorwatami, Serbami i Boszniakami, inicjatywy zmierzające do dalszego umacniania przyjaznych i braterskich stosunków między muzułmanami, Żydami, chrześcijanami i innymi mniejszościami religijnymi mają znaczenie, które wykracza daleko poza jej granice. Są one świadectwem dla całego świata, że współpraca pomiędzy różnymi grupami etnicznymi i religiami ze względu na wspólne dobro jest możliwa, że pluralizm kultur i tradycji może istnieć i rodzić oryginalne i skuteczne rozwiązania problemów, że nawet najgłębsze rany można wyleczyć dzięki procesowi oczyszczającemu pamięć i dającemu nadzieję na przyszłość”⁴⁶.

⁴⁵ Tenże, *Przybędę, żeby zachęcać do pokojowego współżycia w waszym kraju*, „ORP”, nr 6, 2015, s. 8.

⁴⁶ Tenże, *Postawmy na nadzieję*, „ORP”, nr 6, 2015, s. 9-10.

Z pałacu prezydenckiego Ojciec Święty udał się na stadion Koševo, gdzie przewodniczył Mszy Świętej w intencji pokoju i sprawiedliwości. Uczestniczyło w niej 65 000 wiernych z Sarajewa oraz Bośni i Hercegowiny, jak również sąsiednich krajów, a wśród nich osoby ranne i okaleczone podczas wojny w latach 1992-1995. Na zakończenie homilii papież powiedział:

„Drodzy bracia i siostry, dziś wspólnie prosimy Pana, za wstawieniem Najświętszej Maryi Panny, o łaskę prostego serca, o łaskę cierpliwości, łaskę zmagania się i działania na rzecz sprawiedliwości, bycia miłosiernymi, działania na rzecz pokoju, siania pokoju, a nie wojny i niezgody. To jest droga, na której stajemy się szczęśliwi, na której stajemy się błogosławieni”⁴⁷.

Po obiedzie z biskupami Bośni i Hercegowiny w nuncjaturze apostołkiej papież udał się do katedry Najświętszego Serca na spotkanie z duchowieństwem, osobami konsekrowanymi oraz seminarzystami. Po wysłuchaniu świadectw tych, którzy przeżyli okrucieństwa wojny w Bośni i Hercegowinie, Ojciec Święty w spontanicznym przemówieniu zaznaczył:

„[...] to była historia okrucieństwa. Także dzisiaj, w tej wojnie światowej, widzimy tak wiele, wiele, bardzo wiele okrucieństwa: kultywujcie postawy czułości, braterstwa, przebaczenia. I nieście krzyż Jezusa Chrystusa”⁴⁸.

Z katedry Ojciec Święty przybył do międzynarodowego ośrodka studenckiego prowadzonego przez franciszkanów, gdzie odbyło się spotkanie ze zwierzchnikami różnych religii i wyznań chrześcijańskich w Bośni i Hercegowinie. Na spotkaniu obecny był m.in. przewodniczący Gminy Żydowskiej Jakob Finci, stojący na czele Rady ds. Dialogu Międzyreligijnego w Bośni i Hercegowinie. Papież wygłosił przemówienie, w którym uwypuklił znaczenie dialogu międzyreligijnego. Zaznaczył przy tym, że ten rodzaj dialogu

„[...] nie może ograniczać się do niewielu osób, tylko do zwierzchników religijnych, ale powinien tak się rozszerzać, by obejmował wszystkich wierzących, w różnych warstwach społeczeństwa obywatelskiego. [...] Aby dialog był autentyczny i skuteczny, konieczne jest uformowanie tożsamości: bez

⁴⁷ Tenże, *Błogosławieni, którzy wprowadzają pokój*, „ORP”, nr 6, 2015, s. 11.

⁴⁸ Tenże, *Nie zapominajcie o przeszłości*, „ORP”, nr 6, 2015, s. 13.

uformowanej tożsamości dialog jest bezużyteczny bądź wręcz szkodliwy⁴⁹.

Ostatnim wydarzeniem dnia było wieczorne spotkanie Ojca Świętego z młodzieżą w Ośrodku im. św. Jana Pawła II. Papież Franciszek skierował przemówienie do młodzieży, w którym wezwał do budowania mostów, braterstwa, jedności i pokoju. Powiedział:

„Nie jesteśmy «oni i ja», jesteśmy «my». Chcemy być «my», aby nie niszczyć ojczyzny, aby nie niszczyć kraju. Ty jesteś muzułmaninem, ty jesteś Żydem, ty jesteś prawosławnym, ty jesteś katolikiem..., ale jesteśmy «my». To znaczy czynić pokój! I to jest właściwe dla waszego pokolenia i jest waszą radością!”⁵⁰.

4. Rozważania papieskie i inne teksty

W orędziu wielkanocnym *Urbi et orbi* z 31 marca 2013 roku papież Franciszek wezwał do budowania pokoju na Bliskim Wschodzie. Błagał Chrystusa o

„[...] pokój dla Bliskiego Wschodu, zwłaszcza między Izraelczykami a Palestyńczykami, którym trudno jest znaleźć drogę zgody, ażeby odważnie i z otwartością wznowili negocjacje w celu zakończenia konfliktu, który trwa już zbyt długo”⁵¹.

Podczas audiencji generalnej 23 października 2013 roku Ojciec Święty zaznaczył:

„Maryja Panna była żydowską dziewczyną, która całym sercem oczekiwała na odkupienie swojego ludu. Lecz w sercu tej młodej córki Izraela był sekret, którego ona sama jeszcze nie знаła: Jej przeznaczeniem w planie miłości Boga było stać się Matką Odkupiciela. [...] Wiara Maryi jest wypełnieniem się wiary Izraela, właśnie w Niej koncentruje się cała wędrówka, cała droga ludu, który oczekiwał na odkupienie, w tym sensie jest wzorem wiary Kościoła, której centrum stanowi Chrystus, wcielenie nieskończonej miłości Boga”⁵².

Po modlitwie Anioł Pański w dniu 1 listopada 2014 roku papież Franciszek powiedział:

⁴⁹ Tenże, *Ten kraj może stać się przestaniem*, „ORP”, nr 6, 2015, s. 15.

⁵⁰ Tenże, *Nigdy nie wznoscie murów, ale budujcie mosty*, „ORP”, nr 6, 2015, s. 17.

⁵¹ Tenże, *Miłosierdzie Boga dla świata*, „ORP”, nr 5, 2013, s. 42.

⁵² Tenże, *Sekret żydowskiej dziewczyny*, „ORP”, nr 12, 2013, s. 37.

„Dzisiejsza liturgia mówi nam o chwale Jerozolimy w niebie, niebieskiego Jeruzalem. Wzywam was do modlitwy, aby Święte Miasto, drogie Żydom, chrześcijanom i muzułmanom, które w minionych dniach było świadkiem różnych napięć, mogło być zawsze znakiem i zapowiedzią pokoju, którego Bóg pragnie dla całej rodziny ludzkiej”⁵³.

W dniu 7 czerwca 2015 roku po modlitwie Anioł Pański Ojciec Święty nawiązał do pielgrzymki do Sarajewa, miejsca współistnienia narodów i religii. Podziękował wspólnie katolickiej, wszystkim wiernym: prawosławnym, muzułmanom, Żydom oraz należącym do innych mniejszości religijnych. Konstatował:

„Doceniłem zaangażowanie na rzecz współpracy i solidarności tych ludzi, wyznających różne religie, i zachęciłem wszystkich do kontynuowania dzieła duchowej i moralnej odbudowy społeczeństwa. Pracują razem jak prawdziwi bracia”⁵⁴.

Wnioski końcowe

Reasumując należy podkreślić, że papież Franciszek po objęciu posługi Piotrowej skierował swoją uwagę na dialog międzyreligijny, w tym dialog katolicko-żydowski, wcielając w życie soborowe przesłanie z deklaracji *Nostra aetate* i w ten sposób kontynuując nauczanie swoich poprzedników oraz Soboru Watykańskiego II. Ojciec Święty wzywał m.in. do pogłębienia więzi szacunku, dialogu międzyreligijnego, wzajemnej przyjaźni wobec wyznawców judaizmu, do postawy braterstwa i solidarności, budowania mostów pojednania oraz jedności. Nawiązywał też do wspólnych korzeni – wiary patriarchy Abrahama, ojca duchowego obu religii, a także do tematów łączących chrześcijaństwo i judaizm (np. miłosierdzia).

Zaprezentowane w niniejszym artykule nauczanie papieskie oscyluje wokół problematyki dialogu z wyznawcami judaizmu. Mowa jest w nim o różnych form dialogu międzyreligijnego, zwłaszcza dialogu życia, społecznego zaangażowania oraz modlitwy. Na podstawie ich analizy można odczytać program dialogu Kościoła katolickiego z judaizmem:

- dialog powinien być autentyczny i skuteczny poprzez uformowanie tożsamości, opierać się na postawie otwartości

⁵³ Tenże, *Ostatni dla świata, pierwsi dla nieba*, „ORP”, nr 11, 2014, s. 61.

⁵⁴ Tenże, *Eucharystia szkołą miłości i solidarności*, „ORP”, nr 7-8, 2015, s. 53-54.

- w prawdzie i miłości, stanowić warunek upragnionego pokoju, być służbą sprawiedliwości;
- dialog ten powinien toczyć się na różnych płaszczyznach, m.in. teologicznej i etycznej;
  - wyznawcy obu religii powinni dawać świadectwo o istotnych wartościach sprawiedliwości i pokoju oraz prawdziwego braterstwa;
  - koncepcje polityki konsensu oraz niestosowania przemocy mają na celu przeciwstawianie się zwłaszcza fundamentalizmowi religijnemu;
  - poszanowanie praw człowieka, szczególnie prawa do wolności religijnej, jest wymownym znakiem pokoju;
  - konieczne staje się potępienie antysemityzmu jako postawy niegodnej wyznawcy Chrystusa, przemocy dokonywanej w imię Boga, wszelkiego rodzaju dyskryminacji ze względów religijnych i rasowych;
  - obecne jest też wezwanie do wzajemnego zrozumienia i przebaczenia.

Papież Franciszek przypomina, że nie ma innej drogi niż droga dialogu, dlatego wyznawcy różnych religii, w tym chrześcijanie i wyznawcy judaizmu, są zobowiązani do szerzenia dialogicznej postawy między religiami, pogłębiania wspólnego duchowego dziedzictwa na rzecz pokojowej koegzystencji.

~•~

SYLVIA GÓRZNA

Dialog z judaizmem w nauczaniu papieża Franciszka

Streszczenie

W niniejszym artykule zaprezentowano nauczanie papieża Franciszka, które podejmuje problematykę dialogu z wyznawcami judaizmu. Ukazano różne formy dialogu międzyreligijnego, jego znaczenie, a także program dialogu Kościoła katolickiego z judaizmem. Podkreślono, że papież nawiązywał do znaczenia Soboru Watykańskiego II oraz dokumentów soborowych, m.in. Deklaracji o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate*.

Słowa kluczowe: Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate*, dialog międzyreligijny, judaizm, papież Franciszek, Sobór Watykański II.

SYLWIA GÓRZNA

Dialogue with Judaism in the teaching of pope Francis**Abstract**

The author of the article presents documents, messages, speeches, homilies, reflections and apostolic journeys of pope Francis concerning dialogue with the adherents of Judaism. She examines various forms of interreligious dialogue, its importance, programme of dialogue of the Catholic Church with Judaism. She notices pope's references to the relevant documents of the Second Vatican Council, like Declaration on the Relation of the Church to Non-Christian Religions, *Nostra aetate*.

Keywords: pope Francis, interreligious dialogue, Judaism, Declaration on the Relation of the Church to Non-Christian Religions, Second Vatican Council.